4У(07)
К21

1394/—

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ім.М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КАРАМАН Станіслав Олександрович

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ПОГЛИБЛЕНОГО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

13.00.02 - методика викладання (української мови)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня

кандидата педагогічних наук

Київ - 1992

Київський педагогічний інститут ім. О.М. Горького
БІБЛІОТЕКА

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313131

Робота виконана в Київському державному педагогічному інституті ім.М.П.Драгоманова.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор ПЛЮЩ М.Я.

Офіційні опоненти: – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України БІЛЯЄВ О.М.;
– кандидат педагогічних наук, професор ПЕНТИЛЮК М.І.

Провідна організація – Рівненський педагогічний інститут

Захист відбудеться "14" січня 1993 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 113.01.01 у Київському державному педагогічному інституті ім.М.П.Драгоманова /252030, м.Київ-30, вул.Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського державного педагогічного інституту ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розіслано "27" листопада 1992 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради
доктор філологічних наук,
професор ПЛЮЩ М.Я.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Складні, якісні зміни, що відбуваються після проголошення Декларації про суверенітет України, зокрема прийняття Закону про мови, створюють сприятливі умови для розширення сфери функціонування української мови, державний статус якої вимагає від її носіїв глибокого засвоєння мовних норм, активного використання їх у мовленнєвій діяльності.

Л.П.Федоренко стверджує, що "навчання рідної мови в школі повинно служити мовби продовженням того природного процесу засвоєння рідної мови, який починається для кожної людини в перший же рік життя, але йти більш інтенсивно"[I], і цій інтенсифікації повинні бути підпорядковані всі методичні засоби.

Одним із найважливіших завдань навчання є практичне оволодіння системою рідної мови для підготовки випускників до різноманітних видів суспільної діяльності. Значну роль у цьому мають відіграти школи (класи) з поглибленим вивченням української мови, національні гімназії, ліцеї.

Оскільки головне соціальне замовлення на сучасному етапі - створення оптимальних умов для інтелектуального розвитку дітей і підлітків, реалізації їх здібностей, формування національної самосвідомості, Міністерство та органи народної освіти на місцях уживають заходів щодо розвитку мережі різних типів шкіл.

У 1990/1991 навчальному році в Україні працювало 28 шкіл-ліцеїв, 37 гімназій і 596 шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови. (Із статистичних відомостей Міністерства освіти України).

I Федоренко Л.П. Принципы и методы обучения русскому языку.- М., 1978. - С.II.

Цілком зрозуміло, що усталена традиція централізованого забезпечення всіх навчальних закладів України єдиними програмами нині втрачає сенс.

Однією з актуальних проблем, що потребує наукового переосмислення, є діагностика природних нахилів і здібностей дитини та їх розвиток. Форми, методи і прийоми, що історично склалися в загальноосвітній школі, спрямовані головним чином на забезпечення масовості, колективізму. Навчальні плани закладів нового типу, їхні програми, методика мають грунтуватися на позитивному досвіді.

Спостереження показують, що значна частина вчителів шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови використовує застарілі й малоефективні форми й методи навчання, виявляє недостатню обізнаність у питаннях методики викладання, зокрема окремих методик і науково-методичної літератури.

Спеціальні дослідження дидактів (М.М.Скаткін, Л.В.Занков, М.І.Махмутов, Ю.К.Бабанський, А.М.Алексюк), психологів (Д.М.Богоявленський, Н.О.Менчинська, Г.С.Костюк, І.О.Синиця) і методистів (О.В.Текучов, М.М.Шанський, Л.П.Федоренко та ін.), багаторічна практика вчителів показують, що ефективність уроку залежить від науково-теоретичного рівня й змісту вивчуваного матеріалу, правильного вибору типу уроку та адекватної йому структури, застосування сучасних методів і засобів навчання.

Українські вчені-лінгводидакти здебільшого обмежуються розглядом методики викладання української мови в загальноосвітній школі, залишаючи поза увагою школи (класи) з поглибленим вивченням української мови, ліцеї, гімназії.

Через ряд об"єктивних причин в українській методичній літературі спеціальні дослідження з курсу поглибленого вивчення

української мови не проводилися.

Це і сприяло вибору теми наукового дослідження.

Об"єктом дослідження є діяльність учителя і учнів у процесі поглибленого вивчення української мови.

Предмет дослідження - удосконалення змісту, форм і методів поглибленого вивчення української мови.

Мета дослідження полягає у розробці ефективної методики поглибленого вивчення української мови у 8-11 класах.

У дослідженні перевірялась гіпотеза: ефективність поглибленого вивчення української мови підвищиться, якщо матеріал вивчати великими логічно завершеними частинами (по 3-5 параграфів на урок), виділяючи істотне, систематизуючи вивчене на основі певних теоретичних положень, мовних понять і правил, з використанням узагальнюючих схем, таблиць, унаочнених конспектів, текстів-опор.

Для реалізації поставленої мети і перевірки достовірності гіпотези треба було вирішити такі завдання:

1) вивчити психолого-педагогічну та методичну літературу, законодавчі документи з досліджуваної проблеми;

2) узагальнити досвід учителів-практиків та педагогічних колективів різних типів шкіл;

3) проаналізувати зміст і структуру шкільних підручників і програм з української мови;

4) розробити ефективну методику проведення уроків поглибленого вивчення української мови у 8-11 класах.

Методологічною основою дослідження є дидактичні принципи навчання, а також психолого-педагогічна теорія засвоєння знань і формування умінь і навичок у процесі активної діяльності.

Методи дослідження: вивчення лінгвістичної, психолого-педа-

гогічної та методичної літератури з проблеми, узагальнення практичного досвіду роботи вчителів, окремих педагогічних колективів, аналіз матеріалів Київського, Херсонського, Рівненського обласних управлінь народної освіти, Жовтневого районного відділу народної освіти м.Кривого Рогу Дніпропетровської області про рівень поглибленого вивчення української мови, експеримент (констатуючий і формуючий), бесіди з учителями, керівниками різних типів шкіл, учнями, анкетування, спостереження за навчальним процесом, якісний і кількісний аналіз одержаних результатів із застосуванням методів математичної статистики.

Дослідження проводилось у три етапи.

На першому етапі (1988-1989 рр.) вивчалася лінгвістична, психолого-педагогічна і навчально-методична література з досліджуваної проблеми, здійснювалася підготовка публікацій (експериментальні програми, методичні рекомендації для вчителів), виготовлялися узагальнюючі схеми, таблиці, унаочнені конспекти, тексти-опори.

Другий етап (1988-1990 р.) був присвячений проведенню констатуючого зрізу, аналізу його результатів та пошуку реальних можливостей поглибленого вивчення української мови у 8-11 класах. Констатуючим експериментом охоплено 480 учнів Дніпропетровської (СШ № 57, СШ № 49 м.Кривого Рогу), Київської (СШ № 272, СШ № 210 м.Києва), Львівської (СШ № 46 м.Львова) областей.

На третьому етапі (1988-1992 р.) проводився навчальний формуючий експеримент у шести школах Дніпропетровської (СШ № 57, СШ № 70 м.Кривого Рогу), Хмельницької (СШ № 5 м.Кам"янця-Подільського), Київської (СШ №210, СШ № 272 м.Києва), Львівської (СШ № 46 м.Львова) областей по перевірці ефективності пропоно-

ваної програми та методики поглибленого вивчення української мови. Крім того, у різних установах (міністерства, науково-дослідні інститути, управління, фабрики, заводи та ін.) апробовувалася технологія поглибленого вивчення мови.

Наукова новизна дослідження полягає у розробленні лінгводидактичних основ поглибленого вивчення української мови в школі, а саме: в удосконаленні його змісту, форм і методів навчання, ефективної технології проведення занять з учнями.

Практичне значення дослідження. Розроблена методика поглибленого вивчення української мови може бути застосована в роботі над удосконаленням шкільних програм і підручників, у курсовій перепідготовці вчителів, у лекційних і практичних заняттях із студентами-філологами, в масовій шкільній практиці.

Результати дослідження впроваджуються в практику роботи шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови Київської, Дніпропетровської, Херсонської та Рівненської областей.

На захист виноситься зміст і методика поглибленого вивчення української мови у 8-11 класах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації викладалися автором на науково-практичній конференції Ніжинського педагогічного інституту ім.М.В.Гоголя (1990 р.), на курсах підвищення кваліфікації директорів та вчителів української мови у Київському державному педагогічному інституті ім.М.П.Драгоманова (1991 р.), на міжвузівській науково-практичній конференції в Київському державному педагогічному інституті ім.М.П.Драгоманова (1992 р.), в одній із передач ЦУТ "Вечірній вісник" (1992 р.), в лекціях для студентів Криворізького державного педагогічного інституту, в 10 публікаціях.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу,

трьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується вибір теми, визначена загальна концепція, сформульована робоча гіпотеза, об"єкт, предмет і мета дослідження, характеризується наукова новизна, теоретична і практична значущість одержаних результатів, сформульовані положення, що виносяться на захист.

У першому розділі - "Проблеми поглибленого вивчення окремих предметів у загальноосвітній школі" - висвітлюється історія поглибленого вивчення окремих предметів, розглядаються теоретичні засади досліджуваної проблеми, описується вивчений досвід роботи вчителів-практиків та педагогічних колективів із обдарованими дітьми та молоддю, намічено шляхи реалізації завдань поглибленого вивчення української мови, дається аналіз стану поглибленого вивчення української мови в шкільній практиці.

Аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури, законодавчих документів засвідчив, що педагогічна наука, нагромадивши певний фактичний матеріал з питання поглибленого вивчення окремих предметів, так і не зробила загального огляду його історії.

Із 1966 р. в школах України почали впроваджувати поглиблене теоретичне і практичне вивчення окремих предметів, не маючи наукових обґрунтувань, перевірених рекомендацій, методик, навчальних програм, підручників.

Основним орієнтиром для працівників народної освіти упродовж 60-80-х років були законодавчі документи, що зобов"язували поліпшити політехнічне навчання школярів, підготувати їх до суспільно корисної праці. Перевага надавалася поглибленому вивченню предметів фізико-математичного та природничого циклів.

Відсутність наукової розробки змісту і структури шкільного курсу поглибленого вивчення окремих предметів, визначення його мети і завдань, психологічних особливостей засвоєння учнями навчального матеріалу позбавляє вчителів надійних орієнтирів у виборі дидактичного матеріалу, форм і методів навчання.

У вітчизняній науці ще немає спеціальних досліджень, які озброїли б учителя рекомендаціями з таких питань, як взаємодія між процесом одержання знань і навичок на уроках поглибленого вивчення, шляхи одержання глибоких і міцних знань, раціональний розподіл часу на вивчення теоретичного матеріалу і формування мовних та мовленнєвих умінь і навичок, ефективні види роботи, що забезпечують засвоєння знань, сформованість в учнів міцних умінь і навичок тощо.

Удосконалення навчання української мови в школах (класах) з поглибленим вивченням, пошуки шляхів посилення практичної спрямованості потребували перегляду системи навчання мови.

Соціальне замовлення, згідно з яким маємо відродити національну школу, ставить завдання формувати людину з новими вимогами до неї, вільну від догм, творчу, ініціативну, гуманну.

За останні роки висунуто ряд концепцій як авторських, так і колективних. Міністерством народної освіти України спільно з творчою групою НДІ педагогіки України також висунуто Концепцію середньої загальноосвітньої національної школи (Рад.освіта. - 1990. - 14 серпня).

Принципово важливі положення концепцій визначають суть і зміст загальної середньої освіти, шляхи відродження національної самобутньої школи, її суверенність, автономність у виборі форм і методів навчання та виховання учнів, забезпечення максимального врахування і розвитку їх індивідуальних здібностей, нахилів,

талантів, демократизацію, деполітизацію і деідеологізацію шкільного життя, реалізацію демократичних прав дітей.

Щодо поглибленого вивчення окремих предметів, хоча певні контури пропонованими концепціями намічаються, перспективи їх розвитку в цілому видаються неясними, насамперед через відсутність теоретичного підґрунтя.

Виділяючи вихідні положення висунутих концепцій, узагальнивши досвід роботи вчителів-практиків, педагогічних колективів різних типів шкіл, нами розроблено концепцію, основне завдання якої - намітити можливі напрями розв"язання назрілих соціально-педагогічних проблем, подолання серйозних недоліків та прорахунків поглибленого вивчення української мови.

Пропонована концепція не претендує на повне й остаточне вирішення актуальних проблем, вона є відкритою для відображення в ній творчих знахідок науковців і педагогів-практиків, передового досвіду з питань поглибленого вивчення української мови.

Не торкаючись усіх аспектів проблеми, зазначимо, що в основу нашої концепції покладено ідеї диференціації та індивідуалізації навчання.

Серед учених, що досліджували проблеми індивідуалізації і диференціації навчання, слід назвати М.О.Данилова, Л.І.Божович, Л.В.Занкова, Є.С.Рабунського, М.М.Скаткіна, Б.Д.Ельконіна, М.І.Махмутова, Н.Г.Уткіну, Ю.К.Бабанського, М.М.Поташніка, О.І.Бугайова та ін.

Із форм індивідуалізації і диференціації навчальної роботи об"єктом дослідження вчених (Є.С.Рабунського, А.А.Бударного, А.А.Кірсанова, М.І.Махмутова, М.М.Скаткіна, Н.Г.Уткіної) частіше була внутрікласна індивідуалізація в рамках самостійної ро-

боти з допомогою різних типів завдань.

У процесі досліджень учені-практики виявили ряд обставин, що гальмують використання індивідуальної навчальної роботи. Найважливіші із них - недостатній розвиток умінь і навичок самостійної роботи учнів; недостатня кількість дидактичних матеріалів для використання в індивідуальній навчальній роботі.

Проте проблема індивідуалізації і диференціації навчальної роботи із здібними і обдарованими дітьми у дослідженнях названих авторів майже не порушувалася.

Нині диференціація навчально-виховного процесу стала визначальним фактором та умовою гуманізації і демократизації, відродження культуротворчої функції національної школи.

Концепцією передбачено, щоб діти з яскраво вираженими здібностями могли навчатися у ліцеях, гімназіях, спеціалізованих школах.

Щодо індивідуалізації процесу навчання в школах (класах) з поглибленим вивченням окремих предметів створюються сприятливіші, ніж у звичайних школах, умови для урізноманітнення та творчого застосування форм, методів і прийомів навчання, оскільки поглиблений курс вивчають обдаровані та здібні діти. Індивідуалізація змісту навчання вимагає укладання навчальних планів, програм, посібників, створення відповідної методичної літератури.

У здійсненні диференційованого навчання важливу роль відіграє те, як розуміти різні рівні оволодіння навчальним предметом. Найбільш істотною для вибору рівня навчання є методична система - сукупність взаємопов"язаних і взаємообумовлених її елементів - цілей, змісту, методів, форм і засобів.

Завдання посильної складності повинні ставитися з урахуванням одного із рівнів навчальної програми (умовно: загально-

науковий, прикладний) або одного чи кількох предметів поглибленого вивчення (програма творчого рівня) з правом вільного вибору предметів. При цьому частина навчальних предметів є обов"язковою, частина вивчається за вибором на одному з трьох рівнів (загальнонауковому, прикладному, творчому).

Вважаємо, що для диференціації навчання предметів гуманітарного циклу досить двох рівнів: А та С. Рівень А - пропонується учням для загальної освіти, рівень С орієнтований на учнів, які обирають майбутню діяльність, безпосередньо пов"язану з цим предметом.

Хоч із значним запізненням, проте вітчизняна педагогіка і психологія повертаються сьогодні до питань вивчення здібностей обдарованих дітей та диференційованого підходу до кожної дитини як особистості.

У 1992 р. виходить Комплексна програма пошуку навчання і виховання обдарованих дітей та молоді "Творча обдарованість". Навчання, виховання і розвиток обдарованих дітей розглядається в програмі як безперервний процес формування творчої особистості.

Планується широке використання експериментально набутого досвіду НДІ педагогіки та НДІ психології України, педінститутів, університетів, провідними науковцями, педагогами-новаторами з обдарованими дітьми та молоддю.

Творча група НДІ педагогіки України розпочала підготовку підручників, дидактичних матеріалів, навчальних програм. Подано до видавництва "Рідна школа" рукопис підручника для учнів 10-11 класів з поглибленим вивченням української мови, створений колективом авторів кафедри української мови (керівник - професор М.І.Пентилюк) Херсонського державного педагогічного інституту.

Отже, з часом учителі та учні матимуть посібники, програми,

інше методичне забезпечення.

У другому розділі - "Технологія поглибленого вивчення української мови у 8-II класах" - подається аналіз змісту діючої навчальної програми і підручників для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови, пропонується розроблений нами проект варіантної програми з української мови для поглибленого її вивчення.

Пояснювальна записка до програми з української мови для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови (1989 р.) націлює вчителів у 8-9 класах не тільки на поглиблене вивчення програмового матеріалу основного курсу, а й на засвоєння учнями окремих синтаксичних понять (предикативність, типи підрядного зв"язку. Інфінітивні й узагальнено-особові речення, слова-речення, невласне пряма мова, період та ін.), ознайомлення з деякими важливими для практики спілкування відомостями (способи вираження головного члена в односкладних реченнях, умови відокремлення другорядних членів, змістові відношення у складносурядному реченні; лексичні, лексико-морфологічні і синтаксичні засоби зв"язку у тексті тощо).

У 10-11 класах передбачено поглиблене повторення, а також повторення і узагальнення знань з розділів, вивчених у загальноосвітній школі.

Поряд із теоретичним осмисленням уже відомих планується ознайомлення з новими лінгвістичними поняттями, явищами і закономірностями мови, важливими для загального лінгвістичного розвитку і збагачення мовлення учнів (принципи української орфографії, інтернаціоналізми в складі української лексики, лексика обмеженого вжитку, етимологія слова, взаємоперехід частин мови та ін.). Виділено розділи "Фонетика", "Орфоепія", "Лекси-

кологія", "Фразеологія", "Будова слова", "Словотвір" і т.д.

Значно розширено розділ із загального мовознавства, передбачено ознайомлення старшокласників з поняттями української національної мови, української літературної мови, з відомостями про писемну й усну форми літературної мови, колоритно-стильові різновиди мовлення, з поглядами на культуру мовлення видатних учених, громадських діячів, письменників та ін.

Рекомендовано широко практикувати граматико-стилістичні вправи: аналіз текстів, роботи з лексичними і граматичними синонімами, мовний експеримент, конструювання, редагування текстів та інші види робіт.

Якщо пояснювальна записка спрямовує вчителів на поглиблене засвоєння учнями теоретичних відомостей і вдосконалення культури мовлення та розвитку мовного чуття і логічного мислення на вищому рівні, ніж у загальноосвітній школі, то програма складена так, що не дає можливості цього зробити. Програма поглибленого курсу відрізняється кількістю годин та вивченням окремих тем, не передбачених програмою основного курсу.

За I02 години, які відведено на мову у 8-му класі, учні повинні лише протягом 3-х уроків повторити самостійні і службові частини мови, написання відмінкових закінчень іменників та особових закінчень дієслів. Орфограми в числівниках і займенниках. Написання прислівників. У 9-му класі для повторення виділено 4 години. Дев"ятикласники мають повторити самостійні і службові частини мови. Просте речення. Розділові знаки у простому реченні.

За 68 годин у I0-II класах учні повинні повторити деякі правила з граматики, будови слова і словотвору, орфографії, пунктуації, а саме: з орфографії - написання слів разом, окре-

мо і через дефіс, правила вживання великої літери, правила написання прізвищ і географічних назв; з орфоепії - правильно наголошувати слова, виявляти і виправляти орфоепічні помилки, встановлювати їх причину; з синтаксису, пунктуації - повторити синтаксис простого і складного речення; з будови слова й словотвору - морфемний і словотвірний розбір, з морфології - загальну характеристику частин мови; для розвитку зв"язного мовлення рекомендується: конспектування, редагування власного та чужого переказу і твору, анотація і відзив про книгу, кінофільм, телепередачу, статтю, написання ділових паперів.

Для одержання вихідних даних, що характеризують ступінь поглибленого вивчення шкільного курсу української мови учнями 8-11 класів, рівня їх мовленнєвої культури та мовної освіти, а також для обґрунтування ефективності навчання було проведено констатуючий експеримент у школах № 57, 49 м.Кривого Рогу, СШ № 272, 210 м.Києва, СШ № 46 м.Львова.

Спочатку експеримент проводився за діючою програмою з української мови для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови (1989 р.).

У процесі констатуючого експерименту здійснювалась перевірка якості засвоєння учнями програмового матеріалу, проводилися письмові роботи (диктанти, перекази, твори, граматичні завдання тощо).

Усього проаналізовано 430 робіт учнів 8-11-х класів.

Аналіз учнівських робіт показав, що із 12 восьмикласників на "5" і "4" написали лише 56, на "3" - 60, на "2" - 11 учнів. Із 94 учнів 9 класу на "5" і "4" написали 48, на "3" - 37, на "2" - 9.

У більшості робіт, що становить 53%, учнями неправильно визначено складні речення із сурядністю і підрядністю, є огріхи

в побудові схем до них, допущено помилки у визначенні другорядних членів речення.

Під час виконання пунктуаційного аналізу пояснення розділових знаків учнями здійснювалося поверхово і недостатньо обгрунтовано.

У кожному класі від чотирьох до восьми учнів виявили низький рівень знань програмового матеріалу за курс масової школи.

Аналіз творчих робіт десяти-одинадцятикласників показав, що більшість учнів допускали русизми, вживали слова у невластивих їм формах. Для окремих робіт характерний відхід від теми, шаблонність, збідненість мови, порушення логіки викладу думок.

Із II2 учнів I0 класу творчі і контрольні роботи виконали на "5" і "4" - 45, на "3" - 60, на "2" - 7 учнів. В II класі із 97 учнів на "5" і "4" написали 45, на "3" - 50, на "2" - 2 учні.

У результаті аналізу причин низького рівня знань значної частини школярів зроблено висновок, що можливості для реалізації основних завдань шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови слід шукати:

I) у виборі такої програми навчання, яка відповідала б нахилам та інтересам учня;

2) у переорієнтації вчителя на таку систему поглибленого навчання української мови, яка реалізується не за лінійним рухом у засвоєнні змісту навчального матеріалу, а шляхом вивчення укрупненими логічно завершеними частинами з використанням узагальнюючих схем і таблиць.

Щоб поглибити, узагальнити і систематизувати знання з мови, підвищити культуру усного і писемного мовлення, необхідно

було критично і творчо переосмислити програму, внести в неї зміни і доповнення, чітко визначити кінцеву навчальну мету і відшукати шляхи її реалізації.

Кінцева мета поглибленого вивчення української мови - дати учням глибокі і систематичні знання з усіх розділів науки про мову; сформувати міцні уміння і навички використання їх на практиці; забезпечити володіння нормами літературної мови; дотримання вимог культури усного і писемного мовлення; цілеспрямовано готувати до вибору майбутньої філологічної спеціальності.

Під час укладання проекту варіантної програми ми керувалися такими принципами, як науковість, тлумачення мовних фактів, перспективність і наступність у навчанні, наочність і доступність викладу мовних явищ.

Зроблено спробу подолати однобічний підхід до вивчення слова, розширивши кількість лексико-граматичних та суто лексичних ознак, що допомогли б учням сприймати слово у єдності його різних значень, у взаємозв"язках з іншими словами у словосполученнях, реченні, тексті.

Враховуючи зміни, що відбулися в українському правописі, нами виділено у програмі тему "Зміни в українському правописі".

Передбачено розглянути широке коло питань, пов"язаних з поглибленим вивченням лексики як системного явища, культури усного і писемного мовлення, культури ділового мовлення та стилістики української мови.

Ряд учених-дослідників (О.М.Біляев, О.І.Бугайов, М.С.Вашуленко, А.К.Маркова) зазначають, що для методики шкільного навчання мови зовнішньою формою вияву міжрівневих зв"язків служить висловлювання (текст), що належить до найвищого рівневого

поняття як мови, так і мовлення. Тому, укладаючи проект варіантної програми поглибленого вивчення української мови, особливої ваги ми надавали міжрівневим зв"язкам, які б у загальних рисах відображали живу природу мовної системи. Такий підхід до поглибленого вивчення української мови змусив по-новому подивитися на взаємозв"язок проблем, які ставляться на занятті.

У проекті варіантної програми вихідними позиціями є:

осмислення місця конкретної теми в системі занять;

триєдина мета уроку;

теоретичний матеріал (за програмою);

акцент на наскрізне вивчення матеріалу (фонетика, орфоепія, орфографія, лексикологія, фразеологія, будова слова, словотвір, морфологія, синтаксис і пунктуація);

культура усного мовлення;

культура писемного мовлення;

тексти та контрольні слова для написання різних видів диктанту;

художні твори, які використовуються як тексти-опори;

узагальнюючі схеми, таблиці, унаочнені конспекти, за якими проводиться вивчення та узагальнення програмового матеріалу;

підготовка і проведення результативно-творчого заняття після вивчення теми, розділу у співробітництві вчителя з учнями.

Творчо осмисливши і використавши закладені в програмі можливості, а також власний досвід роботи, досвід учителів-практиків, окремих педагогічних колективів, пропозиції учнів, ми розробили проект програми для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови у трьох варіантах.

Перший варіант програми укладено з певними змінами в змісті, структурі та розподілі навчальних годин. Програма грун-

тується на лінійному, модульному та спіралевидному принципах, що дає змогу вивчати матеріал шляхом поступового розширення і поглиблення теоретичних відомостей, вироблення практичних умінь і навичок, виділення тем, розділів для узагальнення, повторення та закріплення.

Другий варіант - забезпечує вільний вибір спецкурсу з української мови або поглибленого вивчення окремих розділів.

Третій варіант передбачає вивчення поглибленого курсу української мови не за лінійним рухом у засвоєнні змісту навчального матеріалу, а шляхом вивчення укрупненими логічно завершеними частинами з використанням узагальнюючих схем, таблиць, унаочнених конспектів.

Проект варіантної програми для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови подається в дисертаційному дослідженні.

У третьому розділі - "Дослідне навчання української мови за пропонованою програмою та методикою" - розкривається експериментальна система, описуються принципи побудови ефективної методики поглибленого вивчення української мови, подається аналіз результатів експериментального навчання.

Як показали спостереження, успішному опануванню учнями знань, формуванню в них мовних і мовленнєвих умінь і навичок головним чином перешкоджає нераціональний розподіл часу на висвітлення відомостей з теорії предмета та виконання практичних завдань і вправ. Чинні програми, підручники, традиційний виклад теоретичного матеріалу малими дозами не є ефективним для поглибленого вивчення мови, бо надмірно розтягує, розосереджує його вивчення, не залишаючи часу на практику. А головне - робить предмет не цікавим, мало чим відмінним від вивчення мови в за-

гальноосвітній школі.

Для поліпшення технології поглибленого вивчення української мови було вирішено приступити до розробки нової, ефективнішої методики навчання.

Робота розпочалася з усебічного аналізу набутої школами України практики поглибленого вивчення української мови, аналізу лінгвістичної, психолого-педагогічної і навчально-методичної літератури, законодавчих документів з досліджуваної теми.

Дослідження проводилося за спеціальною програмою, у якій визначено загальну концепцію, гіпотезу, мету, об"єкт, предмет, завдання, етапи роботи, якісні і кількісні результати дослідження.

Труднощі, що постали в процесі дослідження, викликані насамперед недостатньою розробленістю теорії і практики поглибленого навчання української мови, відсутністю методичних рекомендацій, посібників, підручників.

У дисертації розробляються лінгводидактичні основи поглибленого вивчення української мови в середній школі. Основні базисні поняття, пов"язані з темою дослідження, - лінгводидактика, лінгводидактичні основи, поглиблене вивчення.

Лінгводидактика - це галузь педагогічної науки, що досліджує загальні питання навчання мови; спирається на досягнення мовознавства, дидактики, соціо- і психолінгвістики.

Основи означають: 1) вихідні положення, провідні принципи лінгводидактики, якими слід керуватися, досліджуючи зміст, форми і методи поглибленого вивчення української мови в середній школі; 2) найбільш важливу частину (фундамент, підвалини) методики поглибленого вивчення предмета.

Поглиблене вивчення розглядається нами як грунтовне, зба-

гачене, глибше за змістом.

Формуючий експеримент проводився за розробленою варіантною програмою. Як загальну прийнято таку вихідну позицію: в школах (класах) з поглибленим вивченням української мови програмовий матеріал доцільно структурувати великими логічно завершеними частинами з використанням узагальнюючих схем, таблиць, унаочнених конспектів, текстів-опор.

Експеримент проводився у школах м.Кривого Рогу (СШ № 57, СШ № 70), Києва (СШ № 210, № 272), Кам"янця-Подільського (СШ № 5), Львова (СШ № 46) з метою перевірки ефективності пропонованої програми та методики поглибленого вивчення української мови.

Досвід учителів-практиків, наші експериментальні дослідження показують, що лінійний рух у засвоєнні змісту навчального матеріалу від параграфа до параграфа, від однієї усіченої порції до іншої, від епізодичного використання дидактичного матеріалу - не є найефективнішим методом поглибленого вивчення української мови.

Теоретично розрахованим і експериментально вивіреним є шлях створення укрупнених дидактичних одиниць засвоєння, теорія яких досить глибоко розроблена в працях П.Я.Гальперіна, Д.Б.Ельконіна та ін.

У нашому дослідженні ми йдемо у тому ж напрямі, однак підходи до практичного застосування різних способів структурування навчальної інформації, узагальнюючих схем, таблиць дещо інші.

Схеми, таблиці, унаочнені конспекти повинні охоплювати, по-перше, теоретичний матеріал з мови до однієї теми, до кількох, до всього розділу; по-друге, тренувальні вправи та завдання для самоперевірки. Крім того, все це має закладатися в програму комп"ютера.

Працюючи за схемами-опорами, таблицями, унаочненими конспектами, вчитель цає можливість принагідно повторювати близькі до теми питання. Наприклад, за схемою-опорою "Будова слова і словотвір" повторити правопис префіксів, суфіксів, складних слів тощо.

Після вивчення теми за схемами велику увагу приділяємо розвитку творчої активності учнів та зміцненню їхніх умінь і навичок через творення оригінальних, самобутніх текстів.

Схеми-опори, таблиці допомагають здійснювати і міжпредметні зв"язки вивчення мови з літературою, географією, історією, образотворчим мистецтвом, етнографією, фольклором.

У практичній діяльності використовуються різні форми занять: уроки-бесіди, уроки-конференції, залікові уроки, уроки-диспути, рольові заняття, результативно-творчі заняття, відкриті уроки, творчі уроки.

Наскрізні завдання, які проходили через кожне заняття у процесі дослідного навчання, через усі розділи пропонованої варіантної програми:

поглибити розуміння мови як засобу спілкування, пізнання, мислення під час складання і використання узагальнюючих схем, таблиць, унаочнених конспектів, текстів-опор та творення власних схем, таблиць, конспектів, текстів на тему задану або обрану учнями;

удосконалювати культуру усного мовлення на основі виразного читання текстів з дотриманням орфоепічних норм;

удосконалювати культуру писемного мовлення на основі програмованого матеріалу за допомогою тренувальних вправ, диктантів різних видів;

розвивати творчий потенціал, уяву, фантазію учнів у про-

цесі творення міні-, макро-текстів за схемами-опорами, текстами-опорами, власними спостереженнями;

формувати свідоме ставлення до навчання у процесі самооцінки своїх знань і знань товаришів;

розширювати педагогіку співробітництва між учнями й учителем на заняттях і особливо в період підготовки до результативно-творчих занять, творчих уроків, на яких учні виступають у ролі вчителя;

урізноманітнювати форми занять (заняття-диспути, конференції, консультації, рольові заняття, ігрові, творчі уроки тощо);

втілювати на практиці міжпредметні зв"язки.

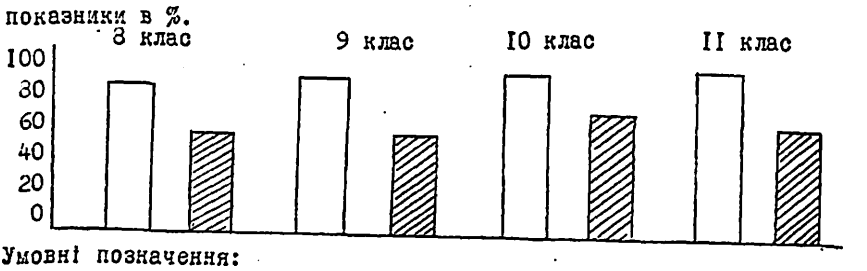
У процесі експерименту враховувалося те, що в школах (класах) з поглибленим вивченням української мови навчаються здібні, філологічно обдаровані діти, тому перед учителями ставилась вимога враховувати їхні індивідуальні особливості, дотримуватись принципів індивідуалізації навчання в усіх його формах, духовно розвивати учнів.

Експериментом передбачалось, що в окремих регіонах класи з поглибленим вивченням комплектуються учнями з різних шкіл району. У зв"язку з цим рекомендовано протягом перших місяців навчання проводити індивідуальні перевірки якості знань учнів.

Ефективність запропонованої методики поглибленого вивчення української мови перевірялася шляхом проведення творчих і контрольних робіт.

Зрізові завдання передбачали розгорнуту відповідь за матеріалом вивченого, мовний аналіз, конструювання синтаксичних одиниць, стилістичне редагування текстів, переклад, написання творів, диктантів.

Подаємо діаграму, в якій узагальнюються якісні та кількісні

Умовні позначення:

□ - експериментальні класи; ▨ - контрольні класи

Одержані дані піддавалися статистичній обробці шляхом застосування критерію $2(X_I$ - квадрат)[1].

Розрахунок статистики критерію (Хі - квадрат) виявив статистичну значущість різниці рівня знань, умінь і навичок учнів експериментальних і контрольних класів, оскільки $T_{спост.} > T_{крит.}$ (48,37 > 21,71).

У результаті дослідження зроблено такий висновок: якщо процес поглибленого вивчення будувати за варіантною програмою для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови, структуруючи навчальний матеріал укрупненими частинами, то це сприятиме ефективнішому засвоєнню його учнями.

Доведено, що варіантна програма допомагає не тільки поглибити й закріпити теоретичний мовний матеріал за допомогою узагальнюючих схем, таблиць, унаочнених конспектів, текстів-опор, а й розвиває мовленнєві здібності учнів.

Сприйняття мови через звуки, слова, тексти спонукає учнів до пошуку значення слова, правильності його написання, точності висловлення думки, самовираження.

---

1 Грабарь М.И., Краснянская К.А. Применение математической статистики в педагогических исследованиях. - М.: Педагогика, 1977. - С.106.

У школах (класах) з поглибленим вивченням української мови повинні застосовуватися ті самі типи уроків, що і в загальноосвітній школі. Проте тут широко використовуються так звані творчі уроки, на яких учень виступає в ролі вчителя. Оскільки поглиблено вивчають предмет найбільш здібні й обдаровані діти, то за своїм змістом, структурою і технологією уроки мають певні відмінності, а саме: програмовий матеріал подається об"ємніше і вивчається з більшим напруженням, інтенсивно, за високої навчально-пізнавальної активності учнів.

Проблема змісту й організації уроків поглибленого вивчення української мови досить складна, багатогранна й обширна, в межах однієї дисертації не може бути вирішеною у всіх її аспектах.

Подальша робота над удосконаленням змісту і методів проведення занять у школах (класах) з поглибленим вивченням української мови передбачає підготовку кадрів, створення навчально-методичних комплексів, комп"ютеризацію навчання.

Школи (класи) з поглибленим вивченням української мови потребують забезпечення аудіо-візуальними засобами - діафільмами, кінофільмами, телепередачами та інше технічне оснащення уроку при комплексному застосуванні засобів навчання позитивно позначиться на якості занять, що, в свою чергу, сприятиме успішному засвоєнню учнями поглибленого курсу української мови.

Основні результати дослідження висвітлені в таких публікаціях автора:

1. Паралельне мікровикладання у підготовці студентів до поглибленого вивчення української мовя в школі: Теза доп.наук.-практ.конф. 27-29 березня 1990 р. - Ніжин, 1990.- С.42-43.

2. На допомогу вчителям-словесникам, які працюють за прог-

рамою з української мови для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови у 8-11 класах// Методичні рекомендації.Управління народної освіти Київського облвиконкому. Обласний інститут удосконалення вчителів. - Київ, 1990. - 26 с.

3. Українська ділова мова та діловодство. Програма (42 год). Київська міська організація т-ва "Знання". -Київ.- РДЕНТП, 1991. - зам.690. - тир.1500.

4. Фонетика// Методичні рекомендації слухачам заочних підготовчих курсів. - Київ, 1991. - Науково-педагогічне об"єднання "Перспектива". - 21 с.

5. Морфологія// Методичні рекомендації слухачам Всесоюзних заочних підготовчих курсів. - Науково-педагогічне об"єднання "Перспектива". - Київ, 1991. - 73 с.

6. Лексика. Основи культури мовлення// Методичні рекомендації слухачам заочних підготовчих курсів. - Науково-педагогічне об"єднання "Перспектива". - Київ, 1991. - 24 с.

7. Синтаксис. Словосполучення. Просте речення. Культура усного і писемного мовлення// Методичні рекомендації слухачам заочних підготовчих курсів. - Науково-педагогічне об"єднання "Перспектива". - Київ, 1991. - 61 с.

8. Синтаксис. Складне речення// Методичні рекомендації слухачам заочних підготовчих курсів. - Науково-педагогічне об"єднання "Перспектива". - Київ, 1991. - 25 с.

9. Мовний розбір// Методичні рекомендації слухачам заочних підготовчих курсів. - Науково-педагогічне об"єднання "Перспектива". - Київ, 1991. - 30 с.

10. Контрольні роботи для слухачів заочних підготовчих курсів // Методичні рекомендації для вступників до вузу. - Науково-педагогічне об"єднання "Перспектива".- Київ, 1991. - 18 с.